

UTAZÁS A MAGYAR NYELV KÖRÜL
ÍRÁSOK KONTRA MIKLÓS TISZTELETÉRE

SEGÉDKÖNYVEK
A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 113.

UTAZÁS
A MAGYAR NYELV KÖRÜL
ÍRÁSOK KONTRA MIKLÓS TISZTELETÉRE

Szerkesztették:

Csernicskó István
Fedinec Csilla
Tarnóczy Mariann
Vančoné Kremmer Ildikó

TINTA KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 2010

SEGÉDKÖNYVEK A NYELVÉSZET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ 113.

A kötet megjelenését támogatta
az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság
és a LINEE (Languages in a Network of European Excellence).

Sorozatszerkesztő:

KISS GÁBOR

Szerkesztették:

CSERNICKÓ ISTVÁN

FEDINEC CSILLA

TARNÓCZY MARIANN

VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ

ISSN 1419-6603

ISBN 978-963-9902-64-0

©A szerzők, 2010

©TINTA Könyvkiadó, 2010

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója

Nyomdai előkészítés: Kalonda Bt.

TARTALOM

BEVEZETŐ HELYETT

CSERESNYÉSI LÁSZLÓ (<i>Shikoku Gakuin, Japán</i>) Köszöntő – elegyes árnyalatokkal.....	11
ROBERT PHILLIPSON (<i>Copenhagen Business School, Denmark</i>) and TOVE SKUTNABB-KANGAS (<i>University of Roskilde, Denmark</i>) Miklós Kontra – congratulations.....	13

SZEMÉLYES PÉLDA

LADÁNYI MÁRIA (<i>Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország</i>) Személyes sorok Kontra Miklósról.....	19
SALY NOÉMI (<i>Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Magyarország</i>) A Peter-elv és egyéb csibészségek.....	21
GÖNCZ LAJOS (<i>Újvidéki Egyetem, Szerbia</i>) Kontra Miklós impakt faktora, avagy hogyan kerültem közelebb a szociolingvisztikához.....	25
CSATÁRI BÁLINT (<i>MTA Regionális Kutatások Központja, Magyarország</i>) Az egyetemes tudás és az örök barátság.....	29

NYELV ÉS ERKÖLCS

KONTRA FERENC (<i>Kilátó szerkesztősége, Szerbia</i>) Trikolór. Kontra Miklósnak, egy családfa apokrif drávaszögi ágáról.....	35
SZABÓ T. ATTILA (<i>BioDatLab, Magyarország</i>) Gondolatok a nyelvi mikroevolúció kutatásáról Kontra György és Kontra Miklós munkássága tükrében. A nyelvész Kontra Miklósnak, 60. születésnapjára, „ismeretlenül”.....	41

SZILÁGYI N. SÁNDOR (<i>Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Románia</i>) Bábel átka? Nem inkább áldása?.....	52
LANSTYÁK ISTVÁN (<i>Comenius Egyetem, Szlovákia</i>) A moralizmus mint nyelvhelyességi ideológia	58
DENNIS R. PRESTON (<i>Oklahoma Állami Egyetem, Amerikai Egyesült Államok</i>) Fenntartható dialektizmus	68
TOLDI ÉVA (<i>Újvidéki Egyetem, Szerbia</i>) Szógyűjtők és más idegenek. Kontra Miklósnak	73
FEKETE KÁROLY (<i>Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Magyarország</i>) Karácsony Sándor lélekformáló és egyházformáló tevékenysége. A Karácsony Sándor örökségét értő és ápoló Kontra Miklósnak	80
 LABOVIÁNUS SZOCIOLINGVIS(Z)T(IK)A	
KISS JENŐ (<i>Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország</i>) A magyar szociolingvisztika történetének első szakaszáról	89
ANGELUSZ RÓBERT† és TARDOS RÓBERT (<i>MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Magyarország</i>) Mondhassuk, hogy mondhassuk?! Nem „re-kontra”: szociológiai reflexiók egy szociolingvisztikai munkássághoz.....	96
PLÉH CSABA (<i>Budapesti Műszaki Egyetem, Magyarország</i>) A pszicho- és szociolingvisztika kapcsolata: történeti áttekintés	103
JACK CHAMBERS (<i>University of Toronto, Canada</i>) Linguistic Consequences of Immigration and Insularity	113
ANNA BORBÉLY (<i>Research Institute for Linguistics of the HAS, Hungary</i>) Languages and language varieties: comparative research on the linguistic attitudes in four bilingual minority communities in Hungary. For Miklós Kontra, patron of the ambitious.....	120
PETER TRUDGILL (<i>Fribourgi Egyetem, Svájc</i>) A nyelvi kisebbségek Ausbau és Abstand szociolingvisztikája.....	129
PETTERI LAIHONEN (<i>Debreceni Egyetem, Magyarország és Jyväskyläi Egyetem, Finnország</i>) On Kontra on Hungarian Language Policy	135

NYELV ÉS POLITIKA

- SZÉPE GYÖRGY (*Pécsi Tudományegyetem, Magyarország*)
A magyarok helyzete Romániában és Szlovákiában 1996-ban 143
- VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ (*Konstantin Filozófus Egyetem, Szlovákia*)
Nemzetiségek és identitások: a(z anya)nyelv szerepe..... 164
- TÁNCZOS VILMOS (*Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Románia*)
Az északi csángók nyelvcserejének mai helyzete – számokban 172
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ ÉS CSERNICKÓ ISTVÁN (*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Ukrajna*)
Róka fogta csuka?
Az ukrain nyelvpolitika alapproblémáiról és alakulásának nehézségeiről 180
- FEJES LÁSZLÓ (*MTA Nyelvtudományi Intézet, Magyarország*)
A Narikari-szindróma 191
- KOLLÁTH ANNA (*Maribori Egyetem, Szlovénia*)
Nem súlyra mérjük...
Kétnyelvű oktatás – kétnyelvű tankönyvek (egy muravidéki kérdőíves vizsgálat néhány tanulsága) 196
- BARTHA CSILLA (*MTA Nyelvtudományi Intézet, Magyarország*)
„Hasznosnyelvészeti” adalékok a cigány tanulók anyanyelvi nevelésének kérdéséhez 206
- HATTYÁR HELGA (*MTA Nyelvtudományi Intézet, Magyarország*)
Az izolációtól a nyelvi kisebbségig. A siketség különböző konstrukcióiról..... 217

SZÓBAN ÉS ÍRÁSBAN

- GÓSY MÁRIA (*MTA Nyelvtudományi Intézet, Magyarország*)
A -ban/-ben ragok ejtészváltozatairól a spontán beszédben 225
- VARGA LÁSZLÓ (*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország*)
Frázistónus, határtónus, köztes frázis, intonációs frázis a magyarban
(a stilizált eső hanglejtés kapcsán) 233
- PÉNTEK JÁNOS (*Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Románia*)
A hasonlítást kifejező változó a moldvai magyarban 241

BALOGH LAJOS (<i>Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország</i>) Német lexikai elemek a Büki tájszótárban	245
FENYVESI ANNA és ZSIGRI GYULA (<i>Szegedi Tudományegyetem, Magyarország</i>) Hangsúlytalan szó eleji szótagok adaptációja amerikai magyar kölcönszavakban. Elméleti vonatkozások	253
PETER SHERWOOD (<i>Észak-Karolinai Egyetem, Amerikai Egyesült Államok</i>) Értelmezések a magyar mint idegen nyelv elméleti és gyakorlati oktatásában: a magánhangzó harmónia	267
TERESTYÉNI TAMÁS (<i>MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, Magyarország</i>) Beszédaktusok Austin és Habermas felfogásában.....	272
BAKRÓ-NAGY MARIANNE (<i>Szegedi Tudományegyetem, Magyarország</i>) „...a mint a régen élt nép élt, mi nem élünk úgy”. Egy kihalt vogul nyelvváltozatról	279
TABULA GRATULATORIA.....	284

BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKÓ ISTVÁN

RÓKA FOGTA CSUKA?

Az ukrainai nyelvpolitika alapproblémáiról és alakulásának nehézségeiről

1. Az alapprobléma: az ukrán és orosz nyelv helyzete

A magyar társasnyelvészetben – elsősorban persze a magyar kisebbségek miatti érintettség okán, ugyanakkor nem kis részben Kontra Miklósnak is köszönhetően (lásd pl. Kontra 1995/1996, 1999, 2006, 2009a, 2009b; Kontra–Hattyár szerk. 2002; Kontra–Phillipson–Skutnabb–Kangas–Várady eds. 1999; Simon–Kontra, 2000 stb.) – hangsúlyosan jelen vannak a nyelvpolitikai, nyelvi emberi jogi tanulmányok. Annak ellenére azonban, hogy Magyarország keleti határain túl is élnek magyarok, viszonylag kevés figyelem jut a legnagyobb szomszédos állam, Ukrajna nyelvpolitikai történéseinek. Pedig nem tanulságoktól mentes az itt folyó nyelvpolitika nyomon követése.

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajnában az utóbbi évtizedben egyre több kutató foglalkozik az ukrainai nyelvek használatával, az ukrán–orosz nyelvi ellentéttel, az állami nyelvpolitika alakulásával. Ma már olyan tanulmányok is megjelennek, melyek szociológiaiul értelmezhető mintán végzett empirikus kutatások adataira alapozva mutatják be az országban használatos két legnagyobb nyelv, az ukrán és az orosz használati körét, kommunikatív hatóságát. Ez a kérdés áll a középpontjában a *Nyelvpolitika és nyelvi helyzet Ukrajnában: elemzés és ajánlások* (Besters-Dilger szerk. 2008) és a *Nyelvi helyzet Ukrajnában: konfliktus és konszenzus között* (Majboroda és mtsai szerk. 2008) című tematikus tanulmánykötetnek is.

Nem véletlen, hogy az ukrán és orosz nyelv egymáshoz viszonyított helyzete a központi témája mindkét könyvnek: ahhoz, hogy megérthessük az ukrán nyelvpolitika alapproblémáit, ez a kérdés megkerülhetetlen. Ezt igazolják azok a kutatások, melyek ennek a problémakörnek a leírásával és elemzésével foglalkoznak.

Az ukrainai nyelvek használatára, használati körére, funkcionális megterheltségére vonatkozó kutatások között mindenképp említésre méltó a Zaliznyak–Maszenko (2001) szerzőpáros monográfiája, mely Kijevben elemzi az ukrán és orosz nyelv használatát. A szerzők megállapítják, hogy az ukrán főváros mindennapjaiban az orosz nyelv dominál (erről ld. még Maszenko, 2004).

Az országban használatos nyelvekre vonatkozó kutatások közül kiemelkednek *Az ukrán társadalom 1994–2005: szociológiai monitoring* (Panina, 2005), *Az ukrán társadalom 1992–2007: szociológiai monitoring* (Vorona–Sulha szerk. 2007) és *Az ukrán és orosz nyelv funkcionálása az ukrán társadalomban* (Sulha, 2000) című kiadványok.

Az első kötet (Panina, 2005) az Ukrán Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetének az ukrainai társadalom 1800 fős, régiók, kor és nem szerint reprezentatív mintáján 1994 és

2005 között végzett kérdőíves trendvizsgálatának az eredményeit foglalja össze. Megállapítja, hogy bár a családi nyelvhasználatban a legtöbben elsősorban az ukrán nyelvet használják (pl. 1994-ben megkérdezettek 36,7%-a, 2005-ben 41,8%-a), a főként az orosz nyelvhasználók aránya is jelentős (1991-ben 29,4%, 2005-ben 36,4%). Ugyanakkor a családban mindkét nyelvet használó adatközlők aránya szintén számottevő (1994-ben 29,4%, 2005-ben 21,6%). Érdekes azonban, hogy arra a kérdésre, miszerint a következő felmérés idején milyen nyelven válaszolna szívesebben a kérdésekre, mindössze 47,8% választotta az ukránt, a megkérdezettek 50,7%-a inkább az orosz nyelvet részesítené előnyben (Panina, 2005: 68).

A másik két kötet (Sulha, 2000; Vorona–Sulha szerk. 2007) ugyanennek az országos szociológiai felmérésnek az eredményeit dolgozza fel. Az *1. táblázat* ennek a kutatásnak az adatai alapján vázolja fel az ukrán–orosz kétnyelvűség elterjedtségének mértékét, a két nyelv funkcionális megterheltségét. Az adatok alapján egyértelmű, hogy Ukrajnában mind az ukrán, mind az orosz nyelv használati köre kiterjedt, a társadalom jelentős része (a családban 42,7%, gondolkodás közben 34,9%, közterületen 45,1%, a munkahelyen pedig 46,3%) mindkét nyelvet használja (lásd még Alekszejev, 2008; Sulha, 2008; Visnyak, 2007, 2008a, 2008b). Hasonló következtetésekre jutott kutatásai során Poznyak (2007), Aza (2007) és az a Medvegyev (2007) is, aki a családi és munkahelyi nyelvhasználatról a könyvkiadásán át egészen az Ukrajnában megjelenő lapok, folyóiratok nyelvének elemzéséig terjedő módon készítette el Ukrajna nyelvi képét, megállapítva, hogy számos területen az orosz nyelv felé billen a mérleg nyelve.

1. táblázat. A családi nyelvhasználat, a gondolkodás nyelve, valamint a boltokban/közterületeken és a kollégákkal való érintkezés nyelve (%-ban)

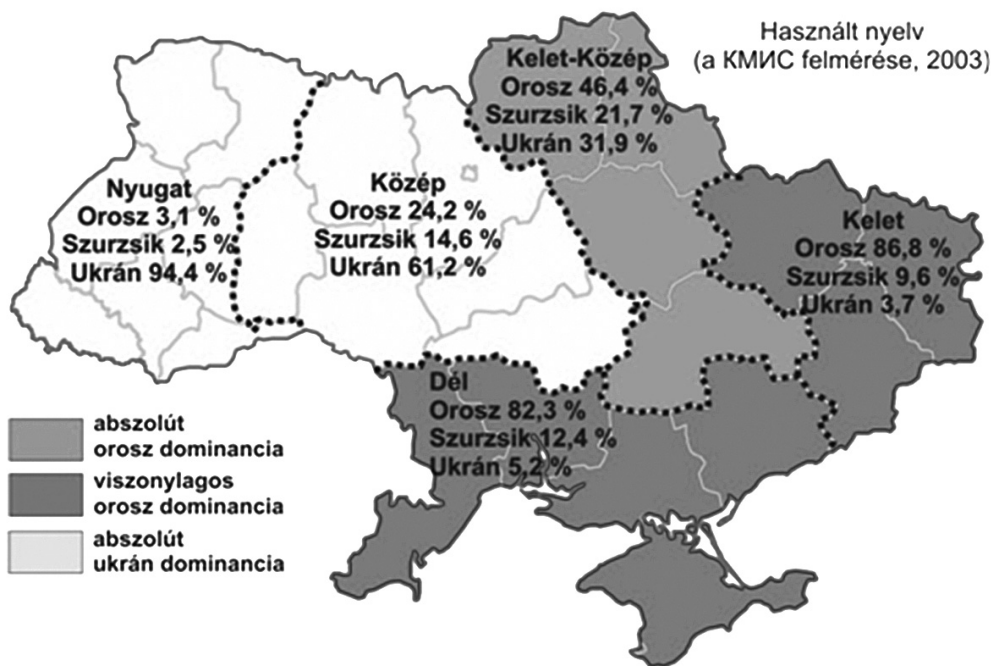
	<i>Nyelvhasználat a családban</i>	<i>A hétköznapi gondolkodás nyelve</i>	<i>Az utcai, bolti és közterületi nyelvhasználat</i>	<i>A kollégákkal való beszélgetés és a munkahelyi nyelvhasználat</i>
Kizárólag ukránul	28,8	29,3	24,1	22,3
Főként ukránul, de ritkán oroszul is	8,7	8,6	11,7	12,1
Kevert nyelven, mely- ben mind ukrán, mind orosz szavak haszná- latosak	19,7	15,7	17,8	17,1
Főként oroszul, de ritkán ukránul is	14,3	10,7	15,6	17,1
Kizárólag oroszul	28,0	35,0	30,7	30,2
Egyéb nyelven	0,5	0,7	0,1	0,5

Forrás: Visnyak, 2008b.

A Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet (КМИС) 2003-ban egy országos kutatás keretében feltárta, hogy Ukrajna különböző régióiban más-más nyelv használata dominál a mindennapokban (*1. térkép*). Nyugat-Ukrajnában és az ország középső részén egyértelműen az ukrán a leggyakrabban használt nyelv. Észak-keleten kissé az orosz felé billen a mérleg nyelve, és

sokan használják a szurzsikot. Kelet- és Dél-Ukrajnában azonban az ukrán nyelv használati aránya nagyon alacsony, az orosz messze a leggyakrabban használatos nyelv.

**1. térkép. A leggyakrabban használt nyelv Ukrajnában
a Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet 2003-as kutatása szerint**

A térkép forrása: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:RussianUseRu.PNG>

Egy másik szociológiai kutatás 1991 és 2003 között folyamatosan vizsgálta összesen közel 173 ezer azonos szempontok alapján készített szociológiai interjú révén Ukrajna lakosságának nyelvhasználatát a felnőtt lakosság reprezentatív mintája alapján (vö. Khmelko, 2004). Ennek a vizsgálatnak az eredményei szerint is igazolódott, hogy Ukrajna különböző régióiban más-más nyelvi helyzetet találunk a nemzetiség és az anyanyelv alapján. A szerző által megkülönböztetett öt nagy régióban jelentősen eltérő azok aránya, akik anyanyelvként az ukránt és az orosz, illetve a két nyelv kontaktusváltozatát, az ún. szurzsikot használják (lásd 2. táblázat).

Ukrajna regionális törésvonalai (erről ld. pl.: Arel–Khmelko, 1996; Khmelko–Wilson, 1998; Csernicskó, 2006; Kulyk, 2008; Melnyik–Csernicskó, 2010) egyáltalában nem meglepőek, ha figyelembe vesszük, hogy az ország a mai határain belül csak az 1950-es években alakult ki a Szovjetunió belül. A keleti és déli régiók hosszú századokon át a cári Oroszországhoz tartoztak, a nyugati részek a lengyel-litván államhoz, Lengyelországhoz, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia császári részéhez; Kárpátalja csak 1945 után, a Krím-félsziget pedig 1954-ben került a Szovjetunió 15 köztársasága egyikeként csupán korlátozott jogkörökkel létező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz, mely 1991-ben a szovjet birodalmon belüli külső és belső határait örökölve vált független állammá. Ebben a kontextusban Ukrajna lakosságának legnagyobb része számára a szovjet múlt az egyetlen közös

jegy a kollektív emlékezetben, melynek megítélése eltérő az egyes társadalmi rétegekben és régiókban (Bauring, 2008: 55).

2. táblázat. Ukrajna felnőtt lakosságának nemzetiség és anyanyelv szerinti megoszlása 2003-ban régióként %-ban (N=22.462)

Nyelvi-etnikai csoportok	Régió					Összesen
	Nyugat	Közép-Nyugat	Közép-Kelet	Dél	Kelet	
Ukrán nyelvű ukránok	91,7	59,3	30,8	5,3	3,6	38,5
Szurzsik nyelvű ukránok	1,5	13,0	20,6	11,3	8,3	10,7
Orosz nyelvű ukránok	1,3	17,2	33,5	40,0	48,6	28,0
Orosz nyelvű oroszok	1,5	5,8	11,1	31,1	34,1	16,9
Egyéb	4,0	4,7	4,0	12,2	5,4	6,0

Nyugat: *Voliny, Rivne, Lviv (Lemberg), Ivano-Frankivszk, Ternopil, Csernyivci megye és Kárpátalja.* Közép-Nyugat: *Hmelnyicki, Zsitomir, Vinnyica, Kirovohrad, Cserkasszi és Kijev megye, valamint Kijev városa.* Közép-Kelet: *Dnyipropetrovszk, Poltava, Szumi és Csernyihiv megye.* Dél: *Odessza, Mikolajiv, Herszon és Zaporizsja megye, valamint a Krími Autonóm Köztársaság Szevasztopol városával egyetemben.* Kelet: *Harkiv, Donyeck és Luhanszk megye.*

Forrás: Khmelko (2004).

A cári Oroszország, majd a Szovjetunió oroszosító politikája következtében az ukránok ukrán–orosz kétnyelvűsége – amint azt a kutatások igazolják – nemcsak tömegessé vált, hanem – főként a középső régiókban, ahol az ukrán és orosz ajkú lakosság vegyesen él – a két nép és nyelv érintkezésének eredményeként egy úgynevezett kontaktusváltozat alakult ki: a szurzsik [суржик].¹ A szurzsik olyan dialektus megnevezése az ukrán szakirodalomban, mely több nyelv elemeit tartalmazza, de egyik nyelv standard változatával sem azonos; alapját az ukrán nyelv grammatikai rendszere alkotja, ám számos orosz szó, kifejezés, nyelvtani szerkezet, gyakran oroszos kiejtés, hangsúly jellemzi (lásd Vahtyin és mtsai 2003; del Gaudio–Taraszenko, 2008; Lenec, 2000; Bilaniuk, 2003, 2004, 2005). Sok ukrán állampolgár a szurzsikot sajátította el alapnyelvként, és nem az ukrán vagy orosz nyelvet használja a mindennapokban, hanem ezt a kontaktusváltozatot. A változat presztízse alacsony, a purista ukrán nyelv művelők kedvelt célpontja, használóival rendszerint alacsony iskolázottságot, műveletlenséget, bizonytalan identitást társítanak (Bilaniuk, 2004; Lenec, 2000; Maszenko, 1999, 2002).

Ezen modell szerint tehát Ukrajnában nem három nagy nyelvi csoporttal kell számolnunk, mint ahogyan az a 2001. évi census alapján látszik (ukrán anyanyelvűek, orosz anyanyelvűek, más kisebbségi nyelvet anyanyelvként beszélők), hanem négygel: ukrán nyelvűek, orosz nyelvűek, kisebbségi nyelvűek (bár ennek a csoportnak nem szentelnek különösebb figyelmet) és szurzsik nyelvűek. S ha a szociológiai felmérések alapján kialakult nyelvi képet tekintjük, akkor Ukrajnában nem az ukrán anyanyelvűek, hanem valójában az orosz anyanyelvűek alkotják a relatív többséget. A szurzsik elterjedtségének mértékére nem

¹ A szó rozs és búza vagy árpa és zab keverékét jelenti (Lenec, 2000: 616).

csupán az *1. táblázatban* és az *1. térképen* idézett kutatások adataiból következtethetünk. Egy nemzetközi kutatócsoport által 2015 fős reprezentatív mintán végzett kutatási program megkérdezettjeinek 9,7%-a válaszolta azt, hogy azon a településen, ahol él, a lakosság többsége alapvetően a szurzsikot használja a mindennapokban, 3,1% pedig úgy véli, maga is ezen a nyelvváltozaton nyilatkozik meg a mindennapokban (Besters-Dilger szerk. 2008; del Gaudio–Taraszenko, 2008).

A fentiek alapján nem meglepő, hogy egyes elemzők szerint Ukrajnában valójában nem két nyelv (az ukrán és az orosz), hanem valójában három: az államnyelvi státusú ukrán, az államhatalom és néhány elemző által a posztkoloniális örökség nyelveként (lásd pl. Maszenko, 2004) aposztrofált orosz és a két nyelv kontaktusváltozataként kialakult szurzsik szolgálja ki a beszélőket (lásd pl. Berezovenko, 2002). Bilaniuk (2004) a szurzsik nyelv/nyelvváltozat tipológiáját is kidolgozta, történelmi, társadalmi és ideológiai tényezők alapján elkülönítve: a) az urbanizált földműves, b) a vidéki nyelvjárási, c) a szovjet-ukrán, d) a városi kétnyelvű és e) a függetlenség utáni szurzsikot. Radcsuk (2002a, 2002b) úgy látja, hogy ezt a köztes nyelvváltozatot több millió ukrán állampolgár használja a mindennapokban. Maszenko (1999) pidzsinként értékeli a szurzsikot, ám ennek ellentmondani látszik széles körű elterjedtsége, mely arra utal: sokan ezt a változatot sajátítják el alapnyelvként. Az elemző úgy véli, hogy a szurzsik a pidzsinekhez hasonlóan az egykori gyarmatosító nyelv (az orosz) szóképzésén alapul az ukrán fonetika, morfológia és szintaxis egyszerűsített normáinak megőrzése mellett (Maszenko 1999: 29; Sztriha 1997). Bár a szurzsik alapos nyelvészeti leírása még várat magára, a kontaktusváltozat jól példázza a szoros ukrán–orosz nyelvi kapcsolatok történetiségét, intenzitását és kiterjedését.

2. A nyelvi helyzet csapdájában

A röviden ismertetett nyelvi helyzetet az ukrán nyelvpolitika szereplői alapvetően kétféle megközelítésben látják és láttatják (összefoglalásuk alapja Besters-Dilger szerk. 2008 és Majboroda és mtsai szerk. 2008).

Az első megközelítésmódot *történelmi-nemzeti* álláspontnak nevezhetjük, fő képviselői a magukat nemzeti-demokratikus erőként aposztrofáló, a 2004-es „narancsos forradalom” révén hatalomra jutott nacionalista erők. Szerintük Ukrajna nyelvi helyzete unikális, mert a többségi nemzet (az ukrán) nyelve a cári orosz birodalom, ill. a Szovjetunó erőszakos oroszosító politikája következtében visszaszorult, az orosz nyelv máig uralja a közélet jelentős részét. Egyetlen olyan ország sincs a világon, vélik ezen álláspont képviselői, ahol egy kisebbségi nyelv ennyire széles körben elterjedt volna a társadalomban, mint Ukrajnában. Ez a fajta nyelvi helyzet deformált, melyet az állami nyelvpolitikának – attól függetlenül, megvan-e ehhez a társadalmi konszenzus – „ki kell egyenesítenie”,² azaz: vissza kell hoznia azt az ideálisnak vélt állapotot, amikor az orosz valóban csak egyike a sok kisebbségi nyelvnek, az ukrán ellenben államnyelvként az összes formális funkcióban (az államigazgatásban, a jogalkotásban és jogalkalmazásban, a sajtóban, a politikai életben, a kultúrában, a tudományban és az oktatásban) egyeduralgoló lesz. Ennek a nyelvpolitikai attitűdnek a központi gondolata, hogy a közös ukrán nyelv az újonnan formálódó ukrán politikai nemzet és identitás egyik kiemelt szimbóluma. Ezért mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik

² Ide vonatkozóan ld. *Az állami nyelvpolitika koncepciója* c. dokumentumot, melyet Juscsenko elnök regnálásának utolsó napjaiban adott ki: Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 року № 161/2010.

úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, azok voltaképpen az új ukrán állameszme ellen, az ukrán identitással szemben, valamint az egységes nemzet és állam ellen foglalnak állást (Majboroda–Pancsuk, 2008: 207–209). Törvényszerűnek tartják, hogy az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során rákényszerített aszimmetrikus kétnyelvűséget követően egynyelvűsége törekszik (vö. Semsucsenko–Gorbatenko, 2008: 168). Az ukránosítás és a *de jure* egynyelvűség ebben a kontextusban a korábbi oroszosításra adott adekvát válaszként jelenik meg (ld. Pavlenko, 2006).

A másik álláspontot *szinkron-demokrata* megközelítésnek nevezhetjük, s hívei főként az oroszbarátnak tekintett, magukat demokratikus jogvédőként beállítók soraiból kerülnek ki. Szerintük Ukrajna nyelvpolitikáját a jelenlegi valós nyelvi helyzetre kell alapozni, azaz kodifikálni kell az ország *de facto* kétnyelvűségét azzal, hogy az oroszot a második államnyelv státusába emelik. Az érvelés fontos eleme, hogy az erőszakos ukránosítás veszélyezteti az oroszok lakosság nyelvi és nemzetiségi jogait, fenyegeti a demokráciát, az emberi jogokat (Besters-Dilger, 2008: 275; Alekszejev, 2008).

A két, egymással ellentétes nyelvpolitikai jövőkép mögött szinte teljesen azonos erőforrásokkal rendelkező, egymással szembenálló politikai tábor áll: az elsőnek Viktor Juscsenko és Julija Timosenko, a másodiknak Viktor Janukovics a központi alakja. Az egyik tábornak a dominánsan ukrán nyelvű északon és nyugaton, illetve részben az ország középső régióiban (Kijev és környéke) van a szavazóbázisa, a másiknak a jellemzően orosz nyelvű délen és keleten. Az ország nyelvi, nyelvhasználati megosztottsága tehát egyben politikai preferenciát is jelent (lásd Melnyik–Csernicskó, 2010: 18, 74, 76–78).

A kiélezett és bizonytalan ukrán politikai helyzetben, ahol kormányok jönnek és mennek, rendkívüli elnöki és országgyűlési választások követik egymást, s ahol a 450 fős parlamentben a többség gyakran öt-hat szavazaton múlik, és a koalíció felbomlása állandóan fenyegeti a kormányzó többséget, a tömegeket mozgósítani képes nyelvi kérdés elképzelhetetlen mértékben átpolitizálttá vált. A nyelvi kártya már a legelső ukrán választásokon aduásként jelent meg a kampányban, s ez azóta sincs másként (Kulyk, 2008; Zaremba–Rimarenko, 2008a). A vezető ukrán politikai erők vagy az egyik, vagy a másik tábor által preferált nyelvpolitikát tüzték zászlajukra, és hol az egyik (pl. az ukránosító Juscsenko az oroszpártiként elkönyvelt Janukovicsal szemben 2005-ben), hol a másik (Janukovics diadala Juscsenko ellen 2010-ben) került ki győztesen a harcból.

A 2004-es narancsos forradalom előtti időkben a hatalomra került politikai erő, bármilyen nyelvi álláspontot képviselt előzőleg a kampányban, megpróbált egyensúlyozni a két politikai tábor és a két részre szakadt ország régiói között, s megválasztása után már nem ragaszkodott korábbi ígéretei megvalósításához (Kulyk, 2008: 53–54). Ezt a taktikát követte a független Ukrajna első elnöke, a pártnomenklatura hatalmát sikeresen átmentő Kravcsuk, aki nem erőltette az ukránosítást, ám számos pozíciót engedett át a nemzeti elkötelezettségű elitnek, amely jelentős eredményeket ért el az államigazgatás ukrán nyelvűségének kialakítása terén. És ennek a politikának volt a mestere a tíz éven át hatalmon lévő Kucsma elnök, aki nemcsak a sokvektorú külpolitika fából vaskarikáját találta fel, hanem képes volt az érdekei megkívánta mértékben mindkét nyelvpolitika mellett kiállni. Kucsma hintapolitikájának jó példája az 1996-ban elfogadott Alkotmány, melynek 10. cikkelye kimondja: Ukrajna egyetlen államnyelve az ukrán, ám a következő bekezdés szerint „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme”. Az alaptörvény 92. cikkelye kizárólag a törvényi szabályozás hatálya alá helyezi a nyelvhasználat kérdésének rendezését. Ám Kucsma elnökségének tíz esztendeje sem volt elegendő ahhoz, hogy megváltoztassák a még 1989-ben elfogadott (s egyébként máig hatá-

lyos) nyelvtörvényt, mely sajátos és kiemelt státust biztosít az orosz nyelvnek (Kulyk, 2008). Azaz az orosz nyelv elvileg (pl. a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának ratifikálásáról szóló törvény alapján) egyike az azonos státussal bíró nemzeti kisebbségi nyelveknek, mind az Alkotmány, mind a nyelvtörvény értelmében kiemelt státusú.

A Kucsma utáni Ukrajnában bizonytalanná vált a belpolitikai helyzet, egymást követik a választások, folyamatos a politikai hatalomátrendeződés. Mivel a bármikor esedékessé válható újabb választások veszélye ott lebeg valamennyi kormány felett, a narancsosok szakítottak a korábbi gyakorlattal, és – az ország egyik felének nyelvi elvárásainak megfelelően, de figyelmen kívül hagyva a lakosság másik felének igényeit – a korábban jellemző óvatoskodás helyett az egyértelmű ukránosítás mellett kötelezték el magukat (erről lásd pl. Csernicskó 2008, 2009a, 2009b). Így aztán nem meglepő, hogy a legutóbbi elnökválasztási kampánynak ismét kiemelt témája volt a nyelvi kérdés.

Sokan – például az elnökválasztási kampányban Janukovics mellett kampányoló Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség – abban bíznak, hogy az általunk *szinkron-demokrata* tábornak elnevezett erők győzelmét követően jelentősen javul majd a kisebbségek, s ezen belül természetesen a magyarok helyzete. Ám a túlzott optimista álláspontra helyezkedők meglepedhetnek arról, hogy a nyelvi, nyelvpolitikai kérdés, illetve ezen belül az ukrán és orosz nyelv státusa a hatalom megszerzésének egyik lényeges elemévé vált Ukrajnában. A folyamatos mozgósítás és a nyelvi kérdést kiemelten kezelő kiélezett kampányok következtében a mai Ukrajnában egyfajta paradox helyzet állt elő a nyelvek státusának megítélésével illetően. A szociológiai kutatások igazolják, hogy az egyértelműen ukrán dominanciájú nyugati országrészben attól rettegnek, hogy ha az orosz második államnyelvvé válik, akkor megszűnik az ukrán államiság, veszélybe kerül az ukrán nyelv és nemzet; az államigazgatást kivéve szinte teljes mértékben orosz nyelvű délen és keleten ezzel szemben úgy vélik, az ukránosító politika létében veszélyezteti az orosz nyelvet és az oroszok nemzeti azonosságtudatát Ukrajnában (vö. Zaremba–Rimarenko, 2008b: 276).

Ha ilyen körülmények között Janukovics egyértelműen az ukrán–orosz kényelvűség kodifikálása mellett foglal állást, voltaképpen ugyanazt a hibát követi el, mint elődje, Juscsenko, csak épp ellenkező előjellel: az ország egyik felének érdekeit előtérbe helyezve figyelmen kívül hagyja a lakosság másik részének preferenciáit. Ezt pedig a közelgő önkormányzati és országgyűlési választásokra való tekintettel valószínűleg nem engedheti meg magának.

3. Van-e megoldás?

Milyen esélyei vannak akkor a nyelvkérdés rendezésének Ukrajnában? A nyelvi és politikai helyzet ismeretében úgy tűnik, a probléma érdemi megoldására csak akkor kerülhet sor, ha a két, nagyjából azonos erőket mozgósítani képes politikai tábor kompromisszumot keres és talál. Egyes elemzők (pl. Kulyk, 2008) szerint ez a kompromisszum az lehet, ha Ukrajnának egyetlen államnyelve marad: az ukrán, ám az orosz nyelv regionális hivatalos nyelvi státust kap azokban a régiókban, ahol erre az orosz ajkú lakosság igényt tart. Ennek a kompromisszumos megoldásnak a támogatottságát látszanak alátámasztani azok a szociológiai kutatások, melyek egyik fő kérdése az ukrán és az orosz nyelv státusa, s melyek megkérdőjelezteinek jelentős része nem veti el azt a lehetőséget, hogy az ukrán államnyelvi státusának megőrzése mellett más nyelvek regionálisan hivatalos nyelvi státust nyerjenek (Kulyk, 2008; Visnyak, 2008c). Erre utal továbbá az is, hogy az egyik ilyen kutatásban az adatközlők 31,9%-a ukrán, 22,5%-a pedig orosz egynyelvű jövőt képzel el gyermeke szá-

mára, miközben a relatív többség (42,5%) az ukrán–orosz kétnyelvűséget tartja kívánatosnak utódainak (Maszenko, 2008).

Ez a megoldás jelenik meg az ukrainai nyelvi helyzetet elemző egyik nyelvpolitikai kötet ajánlásaiban is (Besters-Dilger szerk. 2008: 332–339). Egy kijevi ukrán és egy kárpátaljai magyar nyelvész közös munkájaként megjelent összefoglalóban is az jelenik meg ajánlásként, hogy azon közigazgatási egységeken belül, ahol egy adott nyelv anyanyelvi beszélői elérik a 10%-os arányt, biztosítani kell a jogot ennek a nyelvnek a használatára az államnyelv mellett; ahol ez az arány 50% fölötti, kötelezővé kell tenni a kisebbségi nyelv használatát a helyi államigazgatási szervek munkájában, s ehhez az államnak meg kell teremtenie minden szükséges feltételt (Melnik–Cserniczkó, 2010: 146). A Kárpátalja számos településén és a Beregszászi járásban abszolút többségét alkotó magyarok (lásd Molnár–Molnár, 2005) számára is ez a megoldás jelenthet előrelépést.

Az ukrainai realitásokat figyelembe véve azonban az a legvalószínűbb, hogy a *szinkron-demokrata* tábor a hatalom hosszabb távú megtartása érdekében a közeljövőben nem a kompromisszumos megoldás vagy az állami kétnyelvűség megteremtésének irányába indul, hanem a korábbiakban jól bevált egy lépést ide, egyet meg oda taktikáját választja, és megkísérli az ország mindkét felével elhithetni, hogy szívén viseli a nyelvi kérdés rendezését. Egyelőre legalábbis ezt látszik igazolni, hogy bár a Janukovics által kinevezett új kormány hatályon kívül helyezte elődjének a gyakorlatban még életbe sem lépett azon rendelkezését, mely szerint az összes érettségi és egyben felvételi vizsgát kizárólag ukrán nyelven kell letenni 2010-ben, ám a valamennyi jelentős ukrainai kisebbség által diszkriminatívnak minősített kötelező ukrán nyelv és irodalom tesztvizsgát nem törölte el.

Irodalom

- Alekszejev, V. (Алексеев В.) (2008) *Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств*. Харьков: „Факт”.
- Arel, D. – Khmelko, V. (1996) The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review*. Vol 9, no 1–2: 81–91.
- Aza, L. (Аза Л.) (2007) Двомовність в Україні: сучасний стан. In: Vorona, V. – Sulha, N. (szerk.) *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України. 392–380.
- Bauring, V. (Баурінг В.) (2008) Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов’язання і український закон та законодавство. In: Besters-Dilger, Juliane (szerk.) *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”. 55–95.
- Berezovenko, A. (2002) Between nation and state: Ukrainian identity in today’s language reality. In: R. Göbner and A. Kratochvil (eds.) *Ukrainische Kultur im europäischen Kontext*. Greifswald. 143–144.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Ю.) (szerk.) (2008) *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”.
- Besters-Dilger, Juliane (Бестерс-Дільгер Ю.) (2008) Мовна політика у засобах масової інформації. In: Besters-Dilger, Juliane (szerk.) *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”. 234–277.

- Bilaniuk, Laada (2003) Gender, language attitudes, and language status in Ukraine. *Language in Society*, 32: 47–78.
- Bilaniuk, Laada (2004) A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism*. Vol 8, Number 4: 409–425.
- Bilaniuk, Laada (2005) *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Csernicskó István (2006) Az ukrán–orosz nyelvi háború és a kárpátaljai magyarság. *Kisebbségkutatás*, 4: 764–769.
- Csernicskó István (2008) Ukrajna összhangra törekszik. Az ukrainai oktatáspolitikai nyelvi vonatkozásai. *Kisebbségkutatás*, 2: 302–315.
- Csernicskó István (2009a) Az ukrainai oktatáspolitikai a nyelvi asszimiláció szolgálatában. *Korunk*, február: 33–40.
- Csernicskó István (2009b) A nyelvi jogi szabályozást meghatározó tényezők Ukrajnában. *Magyar Tudomány*, 11: 1297–1303.
- Gaudio del S. – Taraszenko, B. (Гaudio дель С. – Тарасенко Б.) (2008) Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In: Besters-Dilger, Juliane (szerk.) *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”. 316–331.
- Khmelko, V. – Wilson, A. (1998) Regionalism and ethnic and linguistic cleavages in Ukraine. In: Kuzio, T. (ed.) *Contemporary Ukraine: Dynamics of Post-Soviet Transformation*. London: Armonk. 64–76.
- Khmelko, V. (Хмелько В.) (2004) *Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості й тенденції змін за роки незалежності*. Наукові записки НАУКМА 32. Соціологічні науки, 3–15.
- Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.) (2002) *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kontra Miklós – Robert Phillipson – Tove Skutnabb-Kangas – Várady Tibor (eds.) (1999) *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Budapest: Central European University Press.
- Kontra Miklós (1996/1996) English Only’s cousin: Slovak Only. *Acta Linguistica Hungarica*, 43: 345–372.
- Kontra Miklós (1999) *Közérdekű nyelvészet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kontra Miklós (2006) Nyelvi emberi jogi polémiák. In: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor (szerk.) *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. 9–29.
- Kontra Miklós (2009a) A nyelvi genocídium fogalma és mai magyarországi megvalósulásai/megvalósításai. *Kritika*, 5: 22–25.
- Kontra Miklós (2009b) Nyelvi genocídium az oktatásban a Kárpát-medencében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, XI/4: 67–76.
- Kulyk, V. (Кулик В.) (2008) Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Besters-Dilger, Juliane (szerk.) *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”. 11–54.
- Lenec, K. (Ленець К.) (2000) Суржик. In: Ruszanickij, V. – Taranenko, O. (szerk.) *Українська мова. Енциклопедія*. Київ: Видавництво Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 616.
- Majboroda, O. – Pancsuk, M. (Майборода О. – Панчук М.) (2008) Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In: Majboroda,

- O. és mtsai (szerk.) *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 205–234.
- Majboroda, O. (Майборода О.) és mtsai (szerk.) (2008.) *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 49–85.
- Maszenko, L. (Масенко Л.) (1999) *Мова і політика*. Київ: Соняшник.
- Maszenko, L. (Масенко Л.) (2002) Суржик як соціолінгвістичний феномен. *Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах*, 3: 11–13.
- Maszenko, L. (Масенко Л.) (2004) *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ: „КМ” Академія.
- Maszenko, L. (Масенко Л.) (2008) Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз. In: Bstres-Dilger, Juliane (szerk.) *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ: Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”. 96–131.
- Medvegyev, O. (Медведєв О.) (2007) *Мовний баланс України*. http://uabooks.info/ua/book_market/analytics/?pid=2386
- Melnyik, Szvitlana – Csernicskó István (Мельник Світлана – Черничко Степан) (2010) *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород: ПоліПрінт.
- Molnár József – Molnár D. István (2005) *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: KMPSZ Tankönyv- és Taneszköz Tanácsa.
- Panina, N. (Паніна Н.) (2005) *Українське суспільство 1994–2005: соціологічний моніторинг*. Київ: Інститут соціології НАН України – Фонд „Демократичні ініціативи”.
- Pavlenko, Aneta (2006) Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics*, 26: 78–99.
- Poznyak, D. (Позняк Д.) (2007) Комунікативні сфери української та російської мов у регіональному вимірі. *Соціальна психологія*, 1: 53–69.
- Radszuk, V. (Радчук В.) (2002a) Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Дивослово*, 2: 2–5.
- Radszuk, V. (Радчук В.) (2002b.) Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Мовознавство*, 2–3: 39–45. <http://www.radchuk.novamova.com.ua>
- Semsucsenko, J. – Gorbatenko, V. (Шемшученко Ю. – Горбатенко В.) (2008) Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.) *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 157–173.
- Simon Szabolcs – Kontra Miklós (2000) Slovak linguists and Slovak language laws: An analysis of Slovak language policy. *Multilingua*. Vol. 19. 1/2: 73–94.
- Sulha, N. (Шульга Н.) (2000) *Функционирование украинского и русского языков в украинском обществе. Проекты законов о языках – экспертный анализ*. Киев. 73–114.
- Sulha, O. (Шульга О.) (2008) Функціонування української і російської мов в Україні та її регіонах. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.) *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. 49–85.
- Sztriha, M. (Стріха М.) (1997) Суржик. *Березіль*, 3–4: 135–142.

- Vahtyin, N. és mtsai (Вахтин Н. – Жиронкина О. – Лисковец И. – Романова Е.) (2003) *Отчет по результатам исследовательского проекта „Новые языки новых государств: явления на стыке близкородственных языков на постсоветском пространстве”*. <http://old.eu.spb.ru/ethno/projects/project3/list.htm>
- Visnyak, O. (Вишняк О.) (2007) Динаміка мовної ситуації в Україні. Vorona, V. – Sulha, N. (szerk.) *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України. 381–391.
- Visnyak, O. (Вишняк О.) (2008a) Методики соціологічних досліджень функціонування та статусу мов в Україні. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.) *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 34–48.
- Visnyak, O. (Вишняк О.) (2008b) Динаміка мовної ситуації в Україні. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.) *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 75–85.
- Visnyak, O. (Вишняк О.) (2008c) Ставлення українських громадян до питання про статус мов у державі. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.) *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 144–156.
- Vorona, V. – Sulha, N. (Ворона В. – Шульга Н.) (szerk.) (2007) *Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Zaliznyak, H. – Maszenko, L. (Залізник Г. – Масенко Л.) (2001) *Мовна ситуація Києва: день сьогоднішній та прийдеший*. Київ: Виданичий дім „КМ Академія”.
- Zaremba, J. – Rimarenko, Sz. (Заремба О. – Римаренко С.) (2008a) Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.) *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 235–257.
- Zaremba, J. – Rimarenko, Sz. (Заремба О. – Римаренко С.) (2008b.) Роль зовнішніх чинників у політизації мовних проблем. In: Majboroda, O. és mtsai (szerk.) *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 258–280.